

До цього можна додати, що з 1928 р. було введено обов'язкове місячне навчання на підготовчих курсах усіх прийнятих на службу в міліцію [8, с. 18].

У 20-ті рр. були здійснені значні заходи щодо підвищення фахового рівня працівників міліції, що дозволяло частково вирішити проблему фахової підготовки та навчання особового складу.

Список літератури: 1. Харківський обласний державний архів (ХОДА), ф. Р-563, оп. 1. 2. Советская милиция: история и современность (1917-1987).- М.: Юрид. лит., 1987. 3. ХОДА. Ф. Р-203. Оп. 1. 4. Курило С. Г. Жизни своей не щадя: Из истории милиции Харьковщины. Х., 1987. 5. ХОДА. Ф. Р-564. Оп. 1. 6. ХОДА. Ф. Р-563. Оп. 1. 7. ХОДА. Ф. Р-563. Оп. 2. 8. Малыгин А. Я. Развитие системы подбора, расстановки и обучения кадров органов внутренних дел Советского государства. М., 1995.

Надійшла до редколегії 09.10.07

В. В. Федосєєв

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ УКРАЇНИ

Немає того нового звичаю, котрий
не був би старим.

Джефрі Чосер (1340–1400)

Дослідження будь-якого питання необхідно проводити відповідно до вимог теорії пізнання. Теорія пізнання, або гносеологія (від грец. *gnosis* – пізнання, *logos* – поняття), – це наука про природу пізнання, його сутність і закономірності. Головним елементом даної теорії є методологія – вчення про шляхи і засоби, за допомогою яких вирішуються завдання наукового пізнання. Нарівні з терміном «методологія» використовується і такий термін, як «метод». Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище [1, с. 20–21]. Основними методами кримінального права є: юридичний, кримінально-статистичний, соціологічний, системний, порівняльно-правовий, історико-порівняльний тощо [2, с. 8].

Для дослідження історико-правового аспекту розвитку законодавства про злочини у сфері недоторканності державних кордонів України доцільним є історико-порівняльний метод.

Об'єктом дослідження є злочин, передбачений ст. 332 КК України (незаконне переправлення осіб через державний кордон України), та декриміналізоване діяння, що було передбачено ст. 331 КК (незаконне перетинання державного кордону).

Актуальність теми обумовлена необхідністю дослідження кримінально-правових заходів протидії незаконній міграції та визначення шляхів їх удосконалення.

Основною метою наукового дослідження є визначення за допомогою історико-порівняльного методу цих кримінально-правових заходів та внесення певних пропозицій щодо удосконалення чинного закону про кримінальну відповідальність.

Проблема незаконного перетинання кордону не є новою в історії законодавства України про кримінальну відповідальність. Дослідженням встановлено, що за часів Стародавньої Русі починає зароджуватися правова система держави. Першими правовими актами того часу є Договори руських з греками [3, с. 1–21]. Ці документи містили норми різних галузей права: процесуального, кримінального, міжнародного, цивільного тощо.

Норми про викрадення та укривання біглого раба та про видачу злочинців (ст. ст. 12, 14 Договору руських з греками при князі Олегові та ст. 3–4 Договору руських з греками при князі Ігореві) [3, с. 7–8, 13–14] свідчать про становлення Київської Русі як політично незалежної держави з певною територією, що має визначені межі, тобто кордони.

У Руській правді – головному пам'ятнику Стародавньої Русі – тексти якої дійшли до нас у вигляді 7 списків та 5 редакцій [4], йдеться про відповідальність власника за дії челядина, якщо він укриється у варяга чи кольбяга¹ [4, 3]. Також передбачалася відповідальність будь-якої особи, яка знала, що холоп біглий, але дала йому хліба та показала шлях² [4, с. 21]. У Статуті великого князя Ярослава Володимировича про суди була передбачена відповідальність особи, яка порушила закон і переховувалася в чужій землі³ [4, с. 135]. Якщо власник знаходив свого холопа в чужій вотчині, то відповідальність ніс сам холоп⁴ [4, с. 177].

Отже, можна зробити висновок, що за Договорами руських з греками та Руською правдою холопи (раби) та особи, які вчинили злочин на території Київської Русі, а переховувалися в чужих землях, підлягали не тільки поверненню до свого власника, але й суду. Зазнавали покарання і будь-які особи, які сприяли втечі холопа в чужу землю, за умови, що вони знали про наміри холопа.

¹ Руська правда у ст. 11 передбачала: «Аще ли челядин скрывается, либо оу варяга, либо оу кольбяга, а его за три дни не выведоуть, а познають и в третий день, то изымати емоу свои челядин, а 3 гривны за обидоу».

² Руська правда у ст. 99 передбачала: «Аже холоп бежить, а заповесть господинь, оже слышавъ кто, или знам и ведам, оже естъ холопъ, и дасть емоу хлеба, или оукажетъ емоу поуть, то платити емоу за холопъ 5 гривень, а за робоу 6 гривень».

³ Статут у ст. 129 вказував: «Оже человекъ полгав коны оу людеи, а побегитъ в чужоу землю, веры емоу не яти, какъ и татно».

⁴ Ст. 19 передбачала: «А холопа своего ли татя, с поличнымъ изнимавъ в чужои очине, вести его ко своему судьи да судити».

У таких правових пам'ятках, як Новгородська та Псковська Судні грамоти, законодавець виписав процедуру застосування передбачених грамотами норм та виконання покарання [5]. У Псковській Судній грамоті вперше з'являється прототип паспорту для виїзду за кордон. Так, псковітянину для виїзду у своїх справах за рубіж необхідно було отримати відповідну грамоту у князя, за що заплатити княжому писцю [5, с. 162].

Таким чином, за часів Стародавньої Русі з'являються норми про викрадення та укривання білого раба та про видачу злочинців; встановлюється відповідальність за сприяння втечі холопа в чужу землю та запроваджується перший прототип паспорту для виїзду за кордон.

У подальшому, з розвитком феодалізму та становленням державності за часів правління царя Олексія Михайловича, в 1649 р. приймається Соборне уложення [6].

Главою VI Уложення, яка містила 6 статей, передбачався порядок проїзду в інші держави. Відповідно до ст. 1 цієї глави у разі необхідності кому їхати із Московії для торгового промислу чи в інших справах в іншу державу, яка перебувала в мирних стосунках з Московією, необхідно було отримати у государя або воєводи проїзну грамоту, без якої їздити заборонялося.

У ст. 3 зазначалося, що якщо хтось поїде в іншу державу без проїзної грамоти і повернеться назад, а про це повідомлять, що він їздив без проїзної грамоти самовільно для зради чи іншої поганій справи, і це підтвердиться, то його карати смертю. А якщо підтвердиться, що він їздив в іншу державу без проїзної грамоти для торгового промислу, а не для зради, то бити його батогами (ст. 4).

Статтею 5 передбачався проїзд селян, поміщиків, вотчинників і їх людей через прикордонні з Московією Литовські та Німецькі землі без використання проїзних грамот і це їм в винуватість не ставилося, у зв'язку з тим, що вони жили з порубіжними людьми цих земель суміжно [6, с. 13].

Як бачимо, в Уложенні 1649 р. вперше йдеться про режим прикордонних територій та проїзд ними мешканців цих територій. Уложенням встановлюється відповідальність за незаконне перетинання державного кордону, кваліфікованою ознакою якого є вчинення цього діяння, поєднаного з державною зрадою.

Під час аналізу Воїнських артикулів Петра I, які були першим військовим кримінальним кодексом Росії і який діяв до видання Військово-кримінального статуту 1839 р., було встановлено, що артикули захищали інтереси держави, приватну власність громадян, підтримували порядок та дисципліну у військах [7]. При цьому в них не містилися норми про відповідальність за незаконне перетинання державного кордону, у зв'язку з чим можна зробити

висновок, що в той час зазначені відносини продовжували регулюватися положеннями Соборного уложення 1649 р.

За часів правління Миколи I була проведена систематизація і кодифікація законодавства, кінцевим результатом якої стало прийняття в 1845 р. Уложення про покарання кримінальні та виправні [8], яке зі змінами та доповненнями діяло до Жовтневої революції 1917 р. Даний нормативний акт складався з двох частин: Загальної і Особливої. Законодавець розмістив злочини з урахуванням об'єкта посягання. Так, ст. 341 розд. IV «Про злочини та проступки проти порядку управління» передбачала: «Приговоренные к высылке за границу иностранцы, а равно и Евреи, коим на основании статьи 1188 сего Уложения, воспрещается возвращаться в пределы Империи, за нарушение сего запрещения подвергаются: заключению в смирительном доме на время от одного года до двух лет и снова высылаются за границу; в случае вторичного ими нарушения запрещения возвращаться в Россию, они приговариваются: к наказаниям, за бродяжничество в статье 1177 определенным» [8, с. 666].

Відповідно до ст. 1174 розд. VIII «Про злочини і проступки проти суспільного благоустрою та благочинну» ...если кто будет, с какою бы то ни было целью, посредством лживых обещаний и уверений, или же иным образом, подговаривать жителей Империи к не дозволенным законами переходу по одиначке или семействами, или же частями селений и целыми селениями, с одного места жительства на другое, тот за сие, смотря по числу подговоренных, по цели подговора и по другим более или менее увеличивающим или уменьшающим вину его обстоятельствам, подвергается: или потере некоторых, по статье 53 сего Уложения, особенных прав и преимуществ и заключению в смирительном доме на время от одного года до двух лет; или же лишению всех особенных, как лично так, и по состоянию присвоенных ему прав и преимуществ, и ссылке на житье в губернии Томскую или Тобольскую, с заключением на время от двух до трех лет, или без онаго, или буде он по закону не изъят от наказаний телесных, наказанию розгами в мере, определенной статьею 35 сего Уложения для третьей или пятой степени наказаний сего рода, и отдаче в исправительные арестанские роты гражданского ведомства на время от четырех до шести лет, или от одного года до двух лет» [8, с. 821].

Інших суб'єктів злочину передбачала ст. 1175 цього ж розділу: «Те, которые вследствие подговора о коем упоминается в предшедшей 1174 статье, или по собственному побуждению, будут не имея на то права или особаго по установленному порядку разрешения, делать приготовления к переселению, или же и действительно противозаконно перейдут на другие места для жительства, подвергаются за сие: аресту на время от двух недель до трех меся-

цев; или, буде они по закону не изъяты от наказаний телесных, наказанию розгами от пятнадцати до тридцати ударов, смотря по обстоятельствам, более или менее увеличивающим или уменьшающим вину их.

В случае переселения, учиненного или предпринятого целым семейством, наказанию в сей статье определенному, подвергаются лишь начальники или старшие в том семействе» [8, с. 821].

Відповідальність спеціального суб'єкта передбачала ст. 1180: «Те из Евреев, которые сообразно с постановлением статьи 1188 (За отлучку без узаконенного дозволения за границу Евреи, Российские подданные, исключаются навсегда из подданства России) сего Уложения, быв навсегда исключены из подданства России за отлучку без узаконенного дозволения за границу, на основании трактатов будут переданы иностранными правительствами нашим пограничным начальствам, а равно и иностранцы, которые после двукратной за границу, с воспрещением возвращаться в Империю, высылки будут снова задержаны в России, признаются бродягами и с ними поступается по правилам, выше сего в статье 1177 постановленным.

Евреи, исключенные навсегда из подданства России, которые на основании постановлений сей статьи и статьи 341 сего Уложения будут отданы в исправительный арестанский роты гражданского ведомства, по истечении срока работы в сих ротах, не возвращаются в свои прежние общества, а поселяются за Кавказом или же в Сибирских губерниях, по усмотрению Министерства Внутренних Дел» [8, с. 822–824].

Аналізуючи Уложення 1845 р., можна зробити висновок, що ним була вперше передбачена кримінальна відповідальність: а) іноземців, що були вислані за кордон, за повернення назад в Імперію; б) осіб, що підбурювали мешканців Імперії до незаконного перетинання державного кордону; в) осіб, які, не маючи на то права чи дозволу, незаконно перетинали державний кордон. Що стосується покарання за незаконне перегинання кордону євреями, російськими підданими, то вони каралися більш суворо.

Судова реформа 1864 р. стала відправною точкою для початку розробки нового Кримінального уложення, яке було видано під час царювання Миколи II у 1903 р. [9]. У цьому нормативному акті деякі статті дублювали відповідні статті Уложення 1845 р. Так, у гл. XII «Про порушення постанов, що захищають суспільний спокій», вказувалося: «виновный: 1) въ подговоре российских подданных к неразрешенному переселению в пределах России или за границу; 2) въ распространении среди населения заведомо ложного слуха о выгодахъ переселения въ какую-либо местность въ пределах России или за границу, съ целью побудить къ оставле-

нию свого постійного места жительства, наказується: заключением въ тюрьме.

Если последствием такого подговора или распространения ложного слуха было разорение хозяйства одного или нескольких выселившихся семействъ, то виновный наказується: заключениемъ въ исправительномъ доме на срок не свыше трехъ летъ.

Если же къ переселению за границу были подговариваемы военнослужащие, то виновный наказується: заключениемъ въ исправительномъ доме» [9, с. 413–414].

Для застосування п. 1 ст. 263 необхідно було, щоб підбурювання мало місце відносно російських підданих і було спрямовано на недовзголене законом переселення. Таким недовзголенем переселенням вважалося переселення без попереднього на то дозволу міністрів внутрішніх справ, землеробства і державного майна, а також переселення за кордон без відповідного дозволу верховної влади.

Пункт 2 ст. 265 застосовується у разі встановлення у винного умислу підбурити мешканців залишити своє місце проживання.

Що стосується осіб, які переселилися, то при складанні Уложенья до нього не ввійшли особливі кримінальні стягнення за недовзголене переселення у зв'язку з тим, що не сам перехід на нове місце повинен тягти кримінальну відповідальність, а ті дії, завдяки яким переселення стало недовзголенем (непокора чи опір владі і т.п.). Крім того, в Кримінальне уложенья не була включена норма про відповідальність осіб, які самовільно емігрували за кордон.

Цією статтею було передбачено злочин за такою кваліфікованою ознакою, як підбурювання військовослужбовця до втечі за кордон [9, с. 414–415].

Стосовно тимчасового виїзду за кордон особи ст. 270 передбачала кримінальну відповідальність, наприклад: «Виновный в отлучке за границу без установленного вида, независимо от взыскания сбора за оный, наказується: денежною пенєю не свыше двадцати пяти рублей» [9, с. 416].

У цьому випадку при поверненні до Імперії винна особа підлягала кримінальній відповідальності за відсутність паспорту при порушенні правил про тимчасовий перехід і переїзд через прикордонну смугу. Перехід через прикордонну смугу із застосуванням простроченого паспорту не охоплювався ознаками злочину, передбаченого ст. 270, а винна особа зобов'язана була зробити доплату паспортного збору [9, с. 418].

Досліджуючи Кримінальне уложенья 1903 р., можна зробити висновок про те, що положення цього нормативного акта практично повністю дублювали норми Уложенья про покарання кримінальні та виправні 1845 р. у сфері недоторканності державних кордонів. Цей правовий акт відрізняється лише появою такої

кваліфікованої ознаки злочину, як підбурювання військовослужбовця до втечі за кордон.

В умовах становлення радянської влади потрібно було нове законодавство, яке ґрунтувалося б на принципах соціалістичної законності і було відмінним від царського.

Але ми бачимо, що в Кримінальному кодексі УРСР в ред. 1922 р. [10] зміст статей, пов'язаних із незаконним перетинанням кордону, повторював норми Уложення 1845 р. Наприклад, ст. 71 повторювала зміст ст. 341 Уложення 1845 р. і передбачала відповідальність за самовільне повернення в Україну після вигнання з УРСР [10, с. 25].

Зміст ст. 98 КК УРСР 1922 р. повторював зміст ст. 270 Кримінального уложення 1903 р. і передбачав кримінальну відповідальність за виїзд за кордон і в'їзд в УРСР без встановленого паспорту чи дозволу відповідних органів влади [10, с. 35].

У Кримінальному кодексі Радянських республік [11] 1925 р. в порівнянні з КК УРСР 1922 р. статтю, що передбачала відповідальність за виїзд за кордон та в'їзд в УРСР і СРСР без встановленого паспорту (ст. 98), доповнено частиною, яка передбачила відповідальність за сприяння переходу через державний кордон без відповідного дозволу, вчинене у вигляді промислу або посадовою особою [11, с. 214].

У коментарях до цієї статті зазначалося, що сприяння переходу через державний кордон України, вчинене у вигляді промислу чи посадовою особою, не є самостійним видом злочину, а прийнято лише для посилення покарання особам, які сприяли його вчиненню. Вказані особи підлягали відповідальності як учасники чи пособники в незаконному перетинанні державного кордону [11, с. 214–215].

За КК УРСР 1927 р. [12] гл. 2 «Злочини проти порядку управління» була доповнена ст. 56²⁵, яка вже передбачала відповідальність за сприяння незаконному переходу державних кордонів, вчинене у виді промислу чи посадовими особами, як самостійний злочин. А за всякого роду організаційну діяльність, спрямовану на підготовку чи безпосередньо вчинення злочинів, у тому числі передбачених ст. 56²⁵, а так само участь в організації, створеній для підготовки чи вчинення вказаних злочинів, були передбачені заходи соціального захисту [12, с. 39].

Треба додати, що в Кримінальному кодексі РРФСР 1926 р. [13] в примітці до ст. 84 гл. I розд. II Особливої частини «Інші злочини проти держави», якою була передбачена відповідальність за виїзд за кордон чи в'їзд в СРСР без встановленого паспорту чи дозволу відповідних органів влади, з'являється прогресивне на той період положення: «Действие настоящей статьи не распространяется на случаи прибытия в Союз ССР без установленного паспорта или

разрешения надлежащих властей для использования предоставляемого ст. 12 Конституции РСФСР права убежища для иностранцев, преследуемых за политическую деятельность или религиозные убеждения» [13, с. 134].

Зазначене положення знайшло в подальшому своє відображення в КК України 1960 р., у статтях 75 «Незаконне перетинання державного кордону України» та 75¹ «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України» КК України. Крім того, ст. 75 КК 1960 р. в порівнянні зі ст. 98 КК УРСР 1922 р. визначила незаконні способи перетинання кордону. Стаття 75¹ КК 1960 р. порівняно зі ст. 56²⁵ КК УРСР 1927 р. вже не містила такого положення, як сприяння переходу через державний кордон без відповідного дозволу, вчинене *у вигляді промислу або посадовою особою*.

Новий КК 2001 р. увібрав у себе напрацювання розглянутих нами правових актів та передбачив відповідальність за незаконне перетинання державного кордону (ст. 331) [14]¹ та «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України» (ст. 332).

У порівнянні зі ст. 75 КК 1960 р. у ст. 331 КК 2001 р. відбулися редакційні зміни в диспозиції ч. 1. Кваліфікуюча ознака повторно була замінена на *«особою, яка раніше була засуджена за такий саме злочин»*, введена особливо кваліфікуюча ознака *«дії ... поєднані із застосуванням зброї»*. Що стосується ст. 332 КК 2001 р., то порівняно зі ст. 75¹ КК 1961 р. перелік дій, які становлять об'єктивну сторону цього злочину, доповнено вказівкою на *«сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод»*. До кваліфікуючих ознак не включено вчинення відповідних дій *«посадовою особою з використанням нею влади або посадового становища»*.

Таким чином, можна зробити висновок, що новий КК України 2001 р. є прогресивним кримінальним кодексом України, який увібрав у себе головні здобутки попередніх кримінально-правових актів. Але, на наш погляд, рішення про декриміналізацію діяння, передбаченого ст. 331 КК, передчасне, а ст. 332 КК потребує доповнення такою кваліфікованою ознакою, як вчинення злочину особою з використанням службового становища тощо.

Вищенаведене дає підстави зробити наступні висновки.

В історії розвитку законодавства про злочини у сфері недоторканності державних кордонів України доцільно виділити такі періоди:

¹ У зв'язку з тим, що ст. 204¹ КУпАП і ч. 1 ст. 331 КК передбачали відповідальність фактично за одні й ті ж діяння, ст. 331 була виключена з КК України на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України» від 18.05.2004 р.

1) перший період (X–XVII ст.) охоплює великий проміжок часу, від договорів руських з греками до прийняття Соборного уложення 1649 р. Головними здобутками цього періоду є:

- норми про викрадення та укривання біглого раба та про видачу злочинців;

- встановлення відповідальності за сприяння втечі холопа в чужу землю;

- запровадження проїзної грамоти – першого паспорту для виїзду за кордон;

2) другий період (XVII–XIX ст.) – час від прийняття Соборного уложення 1649 р. до прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. У цей період можна виділити:

- визначення режиму прикордонних територій та проїзд ними мешканців цих територій;

- встановлення відповідальності за незаконне перетинання державного кордону, кваліфікованим видом якого є вчинення цього діяння, поєднане з державною зрадою;

3) третій період (XIX – початок XX ст.) – час від прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. до прийняття Кримінального кодексу УРСР 1922 р. Цей період характеризується:

- встановлення кримінальної відповідальності іноземців, що були вислані за кордон, за повернення назад в Імперію;

- криміналізацією дій осіб, що підбурювали підданих Імперії до незаконного перетинання державного кордону;

- встановлення відповідальності осіб, що, не маючи на то права чи дозволу, незаконно перетинали державний кордон;

- посиленням покарання євреям, російським підданим за незаконне перетинання кордону;

- появою такої кваліфікованої ознаки злочину, як підбурювання військовослужбовця до втечі за кордон;

4) четвертий період (початок XX ст. – донині) – від прийняття першого Кримінального кодексу УРСР 1922 р. Головними здобутками цього періоду є встановлення відповідальності:

- за самовільне повернення в Україну після вигнання з УРСР;

- за виїзд за кордон і вїзд в УРСР без встановленого паспорту чи дозволу відповідних органів влади;

- за сприяння переходу через державний кордон без відповідного дозволу, вчинене у вигляді промислу або посадовою особою;

- за незаконне перетинання державного кордону України особою, раніше судимою за цей самий злочин;

- за незаконне перетинання державного кордону, поєднане із застосуванням зброї;

- за незаконне переправлення осіб через державний кордон України повторно, посадовою особою з використанням нею влади

чи посадового становища, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою.

Також були визначені незаконні способи перетинання державного кордону та форми сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон.

На підставі викладеного можна зробити загальний висновок, що питанням кримінально-правової боротьби з незаконною міграцією приділялася увага законодавця впродовж століть і кожному періоду історичного розвитку держави були притаманні певні особливості боротьби з цим негативним явищем. На жаль, на сьогодні недостатньо існуючих кримінально-правових заходів протидії незаконній міграції, які, на наш погляд, потребують законодавчих змін, а саме: необхідно доповнити ст. 332 КК такими кваліфікованими ознаками, як вчинення цього злочину службовою особою з використанням службового становища та організованою групою [15, с. 182]. Крім того, необхідно поновити кримінальну відповідальність за діяння, що були передбачені ст. 331 КК [14].

Список літератури: 1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; За ред. проф. І. М. Даньшина. Х., 2003. 2. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении: Учеб. для вузов / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. М., 2002. 3. Договоръ Русскихъ съ Греками при князе Олеге 911 г. и Договоръ Русскихъ съ Греками при князе Игоре 945 г. // Хрестоматія по исторіи русскаго права. Ст.-Петербургъ, 1889. 4. Русская правда. Тексты на основании 7 списков и 5 редакций. К., 1935. 5. Псковская Судная грамота (1397-1467) и Новгородская Судная грамота (1471) // Хрестоматія по исторіи русскаго права. Ст.-Петербургъ, 1889. 6. Соборное уложение царя Алексея Михайловича 1649 года. Издание Историко-Филологического Факультета Императорского Московского Университета. М., 1907. 7. Шворин Т. Воинские артикулы Петра I. М., 1910. 8. Полное собрание Законов Российской империи. Собрание второе. Том XX. Отделение первое. 1845. От №8573-19303. Санктпетербург, 1846. 9. Уголовное уложение 22 марта 1903 г., издание Н. С. Таганцева, С.-Петербургъ, 1904. 10. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 года, 2 изд. официальное. Х., 1922. 11. Уголовный кодекс Советских республик, текст и постатейный комментарий под редакцией С. Канарского, 2-е издание, Государственное издательство Украины. 1925. 12. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года, 2-е изд. официальное. Х., 1927. 13. Уголовный Кодекс РСФСР. Научно-популярный комментарий с дополнениями и изменениями по 15 августа 1927 года, под редакцией М. Н. Гернета и А. Н. Трайнина. М., 1927. 14. ВВР України. 2004. № 36. Ст. 430. 15. Федосєєв В. В. Щодо вдосконалення кримінального законодавства про непорушність державних кордонів України (ст. 332 КК України) // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матл. міжнар. наук.-практ. конференції 13–15 квітня 2007 р. У 2-х ч. Львів, 2007. Ч. 2. 16. Федосєєв В. В. Поняття неотторканості державних кордонів України та деякі питання їх кримінально-правової охорони // Питання боротьби зі злочинністю. Зб. наук. праць. Вип. 12 / Ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. Х., 2006.

Надійшла до редколегії 03.12.07